

Akvileja.

Spisal Simon Rutar.

Ad flendos tuos, Aquileja, cineres
Non mihi ullae sufficiunt lacrymae,
Desunt sermones, dolor sensum abstulit
Cordis amari.

Sv. oćak oglejski, Pavlin II.

I.

Akvileja (ali v slovenski obliki Oglej, v nemški pa Aglar) je dan današnji majhno mestoce v pokneženi grofiji Goriški in leži ob levem bregu primorčice Natise 31° 2' iztočno od Ferra in 45° 46' severno od polutnika. Po številni l. 1870. štelo je mestoce 830 prebivalcev v 112 hišah, l. 1880. pa so našli ondu celó 934 duš. Zvoljo nezdrave leže in oddaljeno od velike kupčijske ceste nima dan današnji mestoce nikake važnosti, izven za starinoslovce. Prebivalci se živé zdaj većinoma od ribarstva in nekoliko tudi od poljedelstva. Na 12. julija (sv. Mohorja dan) je tu vsako leto velik semenj za čebulo in česenj, katerega obiskujejo prebivalci furlanske nižine s te in one strani avstrijsko-italijanske meje.

Siromašni akvilejski prebivalci iščejo svojega zaslužka tudi v kopanju in prodajanju starin. Ljudstvo koplje tem rajše, ker se je pri njem vsa stoletja ohranila vera, da se na mnogih mestih zakopani zakladi. Posebno se veruje na zaklad v „zlatem vodnjaku“ (Pozzo d' oro), katerega je baje sam Attila tam skril. Kadar kdo prodá kako zemljišče v oglejski okolici, izgovori si vedno, da, ako bi se našel na tem zemljišči „zlati vodnjak“, ne pripade kupcu, nego ostane lastnina prvotnega posestnika. Siromaštvo sili manjše posestnike, da ne kopljejo samó dragocenih starin, nego celó obdelano kamenje in kosti. S tem trgujejo tako imenovani „cavatori“ (kopači) prav po židovsko. Vidiijo se ladje odhajati napolnjene samih kostij. Tudi za obdelano kamenje najdejo se hitro kupci pri roci. In kopači takega kamenja so za starine še mnogo nevarnejši, ker rijejo prav po krtovo globoko pod zemljo in pri tem poškodejo mnogikrat prav dragocene starine.

Dné 3. avgusta l. 1882. so odprli v Akvileji c. kr. muzej za tam izkopane starine. Ali v ta muzej pride razmerno prav malo starin, ker navadno privatni in tuji kupci za nje več pláčujejo. Le nadpisni kameni ponujajo se muzeju, ali še ti samó za strahovito visoko ceno. Na drugi strani pa muzej prav lahko nahaja kopačev ob zimskem času,

Ti se zavežejo na znanih mestih (zlasti okoli „Colombare“ na severovzhodni strani Akvileje) brezplačno kopati, ako se polovica najdenih stvari prepusti njim. Da pri tem poslu kopači mnogo manjših stvari poskrijejo in po tem na svojo roko prodajó, razume se samó po sebi. (Prim. Mittheilungen der Centralcommission f. Erforschung und Erhaltung von Denkmalen 1883, pg. LII.)

In čeravno se že stoletja in stoletja raznašajo po vsem svetu akvilejske starine, vendar je še dan danes mesto in okolica prepolna ostankov stare slave. Na ravno tistem polji, po katerem so nekdanj žvenketala kopita kalmiških, gotskih in madjarskih konj, nahajajo se še dan današnji lepi kipi s prekrasnimi glavami, živo pisani mozaiki, mali kipi od medí, malca in ilovice; relievi in basrelievi; lepe skledice od steklene paste, raznovrstne steklenčice in igle za lase, oljnate svetilnice od medí in ilovice; kamnate, ilnate in steklene žare različne velikosti; zlati in medeni prsteni, uhani, zapone, ključi in denarji; vse polno najrazličnejših amuletov in mnogovrstnih dragih kamenov z vrezanimi podobami iz staroklasične mitologije. Tu opaziš, kako polovica starega stebra podpira trtno lopo in kako se njene mladike ovijajo korintskega kapitela, in tam vidiš, kako izmed opek posutega zida molí gizdavi bok Venerinega kipa ali pa žilasta roka Bogvé katerega junaka. A po starinah, nagomiljenih okoli akvilejskega zvonika, sedijo na pol nage deklice, ki pletó in raztrgano obleko krpajo; ali pa začrneli brezposelni ribiči, ki ne povprašujejo po starinah in akvilejski slavi, nego po ugodnem vetru za ribarjenje ali pa po gosti megli, v kateri bode mogoče tihotapiti in finančne stražnike varati; bosopeti in bosoglavi otroci se igrajo, da bi pozabili neutolažljivo lakoto, z mramornimi plokami in skriljicami, ki so se odkrhnille od kakega kipa ali stebra; in tisti, ki redijo za poljedelstvo kak par volov, napajajo jih sedaj v lepo izdolbenem koritu, katerega nadpis priča, da je nekdanj v njem počivalo truplo mogočnega patricija.

In ko gledaš to ubogo, lačno, zanemarjeno ljudstvo; ko vidiš te še v svoji razdrobljenosti in propálosti lepe ostaline nekdanje slave; ko hodiš po malem, neznatnem, nezdravem in siromašnem mesteci ter se spominaš, kako veliko, kako imenitno in kako mogočno je bilo nekdanj: nehoté se ti vsilijo v sočutno dušo prelepi verzi iz žalostinke, katero je svoji, nekdanj tako krasni, a pozneje tako opustošeni stólici zapel veliki patrijarh Pavlin II.:

„Ad flendos tuos, Aquileja, cineres
Non mihi ullae sufficiunt lacrymae,
Desunt sermones, dolor sensum abstulit
Cordis amari.“

Taka je današnja Akvileja! Poglejmo, kakšna je bila v starih časih.

II.

Akvilejska okolica je bila tudi v starih časih polna vode in po mestih celó močvirna. Takrat sta namreč denašnja Sočina pritoka Ter in Nediža tekla še naravnost proti jugu in se z imenom Natisso pod Akvilejo izlivala v morje. Ko je geograf Strabon obiskal Akvilejo, domislil se je takoj Nilove delte v Egiptu. Ali takrat je bila vsa okolica preprežena z globokimi prekopi, obdanimi od obeh strani z močnimi nasipi. Po teh prekopih se je odcejala vsa mokrota v morje in ob času plime je celó morska voda v nje stopila ter iz njih vso nečistočo poplaknila. Zato pa je bilo takrat v Akvileji podneblje mnogo zdravejše, nego dan denašnji.

Zemlja akvilejska je bila iz početka v oblasti Karnov, katere imajo novejši preiskovalci, kakor tudi njih sosede Venete za ljudstvo ilirskega plemena. Kakor povsodi po gorenji Italiji, tako so bili tudi med Karni zavladali keltski Gali. Ali dočim so se bili gorenje-italski Gali Rimljanom pokorili in postali njih zavezniki, bili so karnijski in noriški Gali še vedno sovražniki Rimljanov. Poskušali so večkrat Italijo napadati in siliti v Venecijo. Da bi to lože dosegli, začeli so bili l. 183. pr. Kr. trdnjavo zidati prav blizu Akvileje (na medejskem brdu, blizu denašnje italijanske meje). Toda Rimljani so prišli s svojo vojsko, premagali Gale, razdrli njih trdnjavo in obdržali vso okolico akvilejsko zase. Zato pravi Livij (XL. 34), da so Rimljani utemeljili Akvilejo „in agro Gallorum“.

Ali čudno je, da se ime Akvileja nahaja že davno poprej, nego so Rimljani utemeljili svojo naselbino ob Natisu. Latinski pesnik Silius Italicus piše, da so v bitki pri Kanah (l. 216 pr. Kr.) poleg drugih venetskih čet tudi Akvilejčani Rimljanom pomagali, in Strabon pripoveduje, da je dal konzul M. Aemilius Lepidus l. 187. pr. Kr. sezidati cesto iz Rimina celó do Akvileje. Zdi se torej, da je že pred Rimljani stala karnska naselbina Akvileja na istem mestu (ako to ime ni morda iz početka zaznamenovalo vso okolico in pokrajino ob dolnjem Natisu). To je prav verjetno, ker je znano, da so bile naselbine ob bližnjem Timavu že dolgo pred Rimljani. Po svojem natornem položaji na mestu, kjer so prihajale predelska in vipavska cesta do morja, in kjer se je srečeval isterski kupčijski pot z beneškim, morala je Akvileja gotovo že zgodaj postati shajališče trgovcev in skladišče blaga.

Zato ni gotovo, da bi ime Akvileja bilo rimskega izvira (od „aquila“ — orel, kakor n. pr. kranjska Postojina; ali pa od „aqui—

legia“ = zbirališče vode, kar bi nikakor ne izražalo posebnosti tega kraja). Celó veleučeni Mommsen (*Corpus Inscriptionum latinarum*, zv. V. 1. str. 83) si nikakor ne upa določiti, ali je to ime latinsko, ali samó po pravilih latinskega jezika pirejêno.

Toda čas je že, da pogledamo, kako je nastala rimska naselbina Akvileja.

Komaj so bili namreč Rimljani karnske Gale nekoliko ukrotili, začeli so bližnji Istri (katerih zemlja je počenjala že hitro ónstran Timava), Rimljanom nagajati in siliti v oglejsko okolico. Zato so morali poslati ná-nje M. Claudija Marcella, da jih je užugal in potisnil čez mejo nazaj. Zdaj so Rimljani uvideli neobhodno potrebo zgraditi na meji Italije državno trdnjavo, ki naj bi kot „ključ Italije“ odvrčala vse neprijateljske barbаре od „italijanskega vrta“ in ob enem postala mogočen temelj vseh naslednjih osvájanj rimskih v noriških Alpah in v Podunavji. Zato sklène senat še istega leta odposlati v Akvilejo vojniško naselbino z latinskim pravom in celo legijo vojakov (t. j. 3000 pešcev in 300 konjikov). Vsak pešec naj dobí po 50 rimskih oral (vsako oralo = 28·5 arov), njih stotniki (60) po 100 in konjiki po 140 oral zemlje za obdelovanje in prehranjenje.

Ljudstvo določi potem trimožé voditelje nove kolonije (*tresviri coloniae deducendae*) in ti odpeljejo l. 181. pr. Kr. določeno legijo v vojaškem redu in z vihrajočimi zastavami na odločeno mesto. Prišedši na breg Natisov, določijo najpoprej mesto za vojaški tabor, iz katerega se je potem razvilo pravo mesto Akvileja. Po stari etruščanski navadi izkopljejo najpoprej sredi tabora veliko jamo („groma“) in pomečejo v njo iz domovine prinesene prsti in vseh plodov, katere rája domača zemlja. Potem zasujejo to jamo in postavijo na njej žrtveník domačim bogovom. Pri tej priliki so opazovali auguri let ptic in izrazili, da so bogovi zadovoljni z utemeljenjem nove naselbine. Potem uprežejo pred plug na desni stráni bika, na levi pa kravo in izorjejo brazdo okoli tabora, ki je zaznamenovala ob enem tudi mejo poznejšnjega mesta. Le kjer so imela biti vrata, prizdignili so in prenesli („porta“) plug. Potem so določili dve glavni ulici, ki sta se križali pri žrtveníku sredi tabora, prvo od severa proti jugu („cardo maximus“), a drugo od vzhoda proti zapadu („decumanus maximus“). Tako je bila Akvileja utemeljena.

Taborišče (ali pozneje mesto) bilo je iz početka le majhno, kolikor je ravno zadostovalo za 3300 mož. Njegov obseg da se še dan denájnji prav lahko določiti. Podobe je četverokotne, od severa proti jugu malo krajše (560 m), nego od vzhoda k zapadu (568 m) in pokrivalo je torej 31·8 hektarov. Okoli taborišča je ležalo naselbinsko zemljišče,

katero so dobili vojaki v last. Po gori navedenih podatkih je moralo obsegati 195.000 rimskih oral ali 556 km², torej malo ne vso denašnjo goriško nižino med Krasom, Brdi in avstrijsko-italijansko mejo. Posebni zemljomerci („agrimensores“) razdelili so naselbinsko zemljišče med pojedine vojake. Vzporedno z glavnimi ulicami v mestu so razdelili tudi okolico na več četverokotov in med njimi napravili vožne ceste („cardines“ in „decumani limites“), katerih širokost je bila po zakonu določena. Posamezne zemljiške deleže so izžrebali in kób je odločila vsakemu vojaku svoj kos.

Hitro po prihodu v Akvilejo so se udomačili vojaki na novi zemlji, kakor so vedeli in znali. Vsak je imel s seboj svojo družino in svoje posle, po 6—7 glav na vsakega vojaka. Bilo je torej potrebno, da so si namesto šatorov sezidali stanovitne hiše, iz početka iz opeke, pozneje pa tudi iz kamenja, katero so dovažali iz kraških kamnolomov pri Devinu in Nabrežini. Tudi mesto so morali obdati z zidom, da so bili varni vsaj pred prvim napadom in da so mogli zadostovati svoji vojaški nalogi v zmislju senatovem. Ali ti zidovi so bili še deset let pozneje le šibki in nedostatni naproti sovražnim navalom Istrov („colonia sua nova et infirma, necdum satis munita“, Livius XLI, 1.). Tudi legija sama je bila prešibka za obrambo tako važnega mesta in zato so poslali Akvilejci poslance v Rim, naj senat pomnoži prebivalce in s tem posadko v trdnjavi. Ali še le l. 169. pr. Kr. je izpolnil senat to prošnjo in poslal zopet 1500 vojakov z njih družinami v Akvilejo (Livius LXIII. 17).

Tudi ti novi prišleci so dobili svoja selišča v okviru prvotne trdnjave. Odsle se je moglo ne le vojaško, nego tudi meščansko življenje bolje in krepkeje razvijati. Po vzgledu rimskega mesta so si postavili tudi v Akvileji svoj „capitol“ in sicer blizu denašnje bazilike (v jugovzhodnem oglu trdnjave), ker je ondu zemljišče najvišje. Sezidali so si na dalje svoje hrame, kopališča, gledališča, amfiteater i. t. d. Meščani so bili ob jednem vojaki in poljedelci, kakor v naših časih graničarji. V dolgotrajnih vojnah z Istri, Japodi in Dalmatinci ustavljale in utabárjale so se blizu Akvileje vse rimske vojske. Marsikateri veteran je ostal po dovršeni vojski v Akvileji. Tako se je prebivalstvo počasi množilo.

Toda še bolj je k temu pripomogla trgovina. Saj je bila Akvileja po svoji leži navlašč za to stvarjena, da postane središče vse trgovine na severni strani jadranskega morja. Ves promet izmed Italije in Ilirika (v širjem pomenu) šel je skozi Akvilejo. Bližnji narodje so prodajali tjadoli živino, kože, železo in robe, a kupovali za to južno sadje, vino, olje, medeno posodo in lepoticje. Kmalu se je naselilo lepo

število trgovcev v Akvileji. Sezidali so si ti svoje hiše na severni strani trdnjave ob cesti, ki vodi v zmislu *carda maxima* naravnost v Terzo („*Ad tertium lapidem*“) in potem dalje v Norik.

Kakor druge mlajše naselbine rimske, tako je imela tudi Akvileja iz početka le tako imenovano „latinsko pravo“, t. j. Akvilejčani niso smeli kovati svojega denarja in ne ženiti se z Rimljankami. Meščani „latinskega prava“ mogli so le težavno dosežati popolno rimsko pravo, namreč le ako so opravljali kako višjo službo, ali pa ako so se na kateri način odlikovali in si pridobili zaslug za državo. Ob času vojne z italjskimi zavezniki so dobili po zakonu Julija Caesarja (*lex Julia* l. 90) vsi prebivalci apeninskega poluotoka in gorenje Italije popolno rimsko pravo. Tako so postali tudi Akvilejčani rimski meščani in njih mesto se je od tedaj imenovalo „*municipium*“. To ime je dajalo ob času republike in v I. stoletji po Kr. neko posebno prvenstvo nad drugimi mesti, ki so bila le navadne „naselbine“ (*coloniae*). *Municipium* je imel svojo posebno in samostalno občinsko upravo, bil je tako rekoč mala republika v državi. Ta nova čast je Akvilejo zelo povzdignila in storila, da je mesto v primeri z malim početkom v kratkem času silno narastlo.

(Dalje prihodnjič.)

Početki slovničarskega delovanja v Indih.

Spisal K. Glaser.

Slovnica — groza, slovničar — strašilo —, to so občutki, ki prešinjajo marsikaterega celó marljivega dijaka, pa tudi marsikaterega omikanega človeka še v poznejših letih, če se spomina onih dolgočasnih ur, ko so nam suhoparni učitelji po jako neprimernem načinu latinščino, grščino, nemščino in slovenščino ubijali v glavo. Ko bi se naša mladina po svojem prirojenem nagonu ne učila rada slovenščine, malo bi se brigala zánjo, kajti v slovenskih poučnih urah se je v Slovencih še primeroma malo ljubezni do blagoglasne naščine vcepilo v mladostna srca.

Pa takoj iz početka vam povem, čitatelji dragi, da je grška, latinska, nemška in slovenska slovnica prava sladkarija proti indski posebno v tej obliki, v kakeršni jo obdelujejo domači slovničarji sami. Le mislite si knjigo, 663 strani obširno, obsezajočo sáme matema-

še lepše jim bo, kakor dosléj. Ali vse zastonj. V ženi govori srce, in nič ne opraviš z umnim dokazovanjem.

Začeli so se žalostni dnevi. Vsi so bili nekako potrti, veseli družinski pogovori so čisto pojenjali in celó otroci so bili bolj tihi. Vinko se je pripravljaj na pot; treba je bilo marsikaj poskrbeti, tu se posloviti, tam se posvetovati ter si nabrati nekoliko priporočilnih pisem. Če je prišel domóv, moral je vedno biti pri strijci, ki mu je imel še toliko in toliko povedati, in bolj ko se je bližala ura ločitve, več je izkušeni mož imel na srci. Ljubil je sinovca, katerega je celih osem let učil in odgajal. Ves čas je po malem presajal vánj krepke kalí domoljubnega bilja, ki ga sam ni več mogel vzrediti. Duh njegov imel bi v Vinku dalje živeti. Ko bi vedel, da se mu bo ta želja izpolnila; da bo Vinko ostal dober kristjan in pošten Slovenec; potem ga rad izpusti, naj gre v svet, da se zveden in učen zopet povrne v domovino sebi in narodu svojemu na korist.

(Dalje prihodnjič.)

Akvileja.

Spisal Simon Rutar.

IV.

Kakor je Akvileja v I. in II. stoletji po Kr. dosegla vrhunec svojega vnanjega blišča, svojega obrta in trgovine, tako si je v naslednjih stoletjih utemeljila tudi svojo strategično važnost in bojno slavo. Prva prilika za to se je pokazala takrat, ko se je bil cesar Maximinus Thrax zagrozil, da hoče Rim razdejati, ker je namestu njega volil druge cesarje. Prestrašeni Rimljani začnó v naglici misliti na obrambo talijanskih mej, da bi Maximinus ne mogel skozi nje prodreti. In pri tem je morala glavna naloga zapasti baš naši Akvileji, ker ona je odločevala usodo vse Italije.

Iz Rima sta prišla dva senatorja, da bi vse potrebno za obrambo uredila. Najpoprej je bilo potreba zanemarjene in poškodovane mestne zidove popraviti in prezidati, kakor smo videli že zgoraj. Potem so skrbeli za nakopičenje vsakovrstnega živeža, da bi pri bodočem obleganji ne pošla hrana, pa tudi da bi sovražniki ne mogli ničesar dobiti in bi bili od lakoti prisiljeni oditi. Zato so o.l vseh strani gonili živino in dovažali žito v mesto. Po vsej bližnji okolici so morali prebivalci svoje žito požeti, svoje travnike pokositi, sadje potrgati in potem

se z vso svojo živino in vsem blagom v mesto preseliti. Pa tudi vse konje, vozove in ladje je zaplenila rimska vlada záse, da bi se Maximinus ne mogel tako hitro mestu približati. Iz enakega uzroka so razdrli celó most čez Sočo pri Majnici in postavili stražnike po vseh potih, ki so vodile proti Akvileji.

Toda navzlic vsemu temu je prihrumel Maximinus v kratkem času pred Akvilejo (l. 238). Njegovo konjištvo je z nenavadno hitrostjo priletelo po vipavski dolini, ker se je nadejalo, da mesto nepripravljeno zasači, oplaši in hitro posede. Za njim pripelje Maximinus po istem potu svojo velikansko vojsko, sestavljeno iz devet legij, potem iz veteranov ter panonskih in traških pomočnikov. Vojska je nosila s seboj veliko število strojev, ki so bili potrebni za obleganje mesta in rušenje zidov. Tako je prišel Maximinus do Soče in mislil hitro dospeti v Akvilejo. Ali groza, most je bil razdrt in voda močno deroča, ker je bila letna gorkota raztopila sneg po bližnjih gorah in je torej Soča zeló narastla. Nekateri konjeniki, ki so hoteli reko preplavati, utonili so v deročih valovih. V sili je pomagala Maximinu njegova izumljivost. Zapazil je bil namreč, da so prebivalci o svojem begu v Akvilejo zapustili veliko praznih sodov, katerih niso mogli vzeti s seboj. Iz teh sklence Maximinus napraviti most nove vrste. V treh dneh je bilo potrebno število sodov zbranih, jeden z drugim zvezanih in preko reke položenih. Tako je prešla Maximinova vojska čez Sočo in jo udrla proti Akvileji.

Tjá dospevši pošlje Maximinus najprej svojega glasnika, porojenega Akvilejčana, v mesto s pozivom, naj se dobrovoljno predá, ker je cesarjeva vojska presilna, in z obeti, da bode Maximinus blágo postopal s takim mestom. In res, nekaterim Akvilejčanom se je zdelo verjetno, kar je Maximinov glasnik govoril in začeli so misliti o radovoljni predaji. Ko sta pa to opazila iz Rima poslana senatorja, porabila sta vso svojo zgovornost, da bi Akvilejčane odvrnila od popustljivosti. Začela sta ljudstvu oznanjati, da je akvilejski zaščitnik bog Belen obečal mesto braniti in sovražnika uničiti. In zares nam zatrjuje Herodijan, ki je vse to obleganje na tanko opisal (VIII, 4), da so Maximinovi vojaci videli, kako se je Belen v zraku bojeval za Akvilejčane, kakor se tako zatrjevanje tudi drugodi in pri drugih prilikah ponavlja. Ljudstvo je verovalo senatorjema, odbilo Maximinove ponudbe in se pripravilo na odločno obrambo. Pravijo, da so si celó akvilejske žene dale porezati svoje lase ter jih radovoljno prepustile vojakom, da so iz njih spletli tetiva za svoje loke. V spomin na to in iz hvaležnosti neki da je pozneje akvilejski senat sklenil sezidati hram „ostriženi Veneri“.

Ko je Maximinus uvidel, da je mesto dobro pripravljeno za obrambo, ukazal je najprej vse polje okoli razdejati in opustošiti, po židovski navadi murbe in trte porezati ter akvilejska predmestja zažgati. Potem razdeli vojsko svojo na različne oddelke, odkaže vsakemu teh svoje posebno mesto za obleganje in naskákovanje, ki se je hitro pričelo z vsemi tedaj znanimi pripravami in zato pripeljanimi stroji. Zlasti je Maximinova vojska metala velike skale na mestno obzidje, da bi je s tem razrušila. Ali Akvilejčani so te skale dobro porabili in metali jih nazaj na lesene stolpe, v katerih so bili oblegalci skriti. Razven tega so pripravili Akvilejčani neko posebno zmes iz smole in žvepla, ki se ni dala z lahka ugasiti. To zmes so devali v lesene ponve z nenavadno dolgim ročajem in jo izlivali na vsakega sovražnika, ki se je hotel bližati mestnemu ozidju. Se vé, da je bilo na ta način mnogo Maximinovih vojakov poškodovanih po obrazu, rokah in nogah. Velika vročina in opekline jih je primorala, da so vse orožje in vso obleko pometali s sebe in iskali hladilnega leka ranam svojim v valovih bližnje Natise. Z ravno tisto zmesjo so namazali Akvilejčani iz mladik spletene pušice, zažgali jih in odpeli, da so letele v sovražnikov tabor ter se prilepile na njih stroje in jih zažgale.

Tako je bilo vse napadanje in naskákovanje Maximinovo brezvspešno. Vojaki so trpeli veliko pomanjkanje živeža in začeli so omagovati. Ali to je grozovitega Maximina le še bolj razkačilo, da je ukazal več načelnikov in vojakov v pričo vse vojske obglaviti. Ali sedaj se je polastilo Maximinovih vojakov obupanje. Trla jih je huda lakota, izgubili so vse upanje Akvilejo premagati; dalje v Italijo in dalje proti Rimu brez živeža, brez konj in ladij ni bilo mogoče prodreti, ker se je bila raznesla vest, da je vsa Italija za rimski senat in vse ljudstvo sklicano pod orožje proti mrženemu Maximinu. Vrh tega se je zavoljo slabe vode in nezdravega podnebja izcimila še bolezen med vojaki, da so kar trumoma mrli. Telesni stražniki („praetorjanci“) zbal so se, da ne bodo nikoli več videli domovine svoje, svojih žen in otrok v Albi (blizu Rima) in so sklenili rajši ugonobiti krvoločnega nasilnika. In zares, pridrli so po noči v Maximinov šator in ubili njega in njegovega mladega, lepega sina Maxima, katerega je bil dal oče že oklicati za naslednika svojega.

Ko je ostala vojska to zaslišala, prestrašila se je, ali kmalu tudi pomirila, ker sedaj je bila rešena vsega trpljenja. Vojvode zaukažejo, naj vojaki odložijo svoje čelade, ščite in orožje in jih peljejo pred obzidje akvilejsko. Pred njimi so nosili na dolгих drogih natakneni glavi Maximina in sina njegovega. S početka so Akvilejčani mishili, da je

to le zvijača, in zahtevali naj se oblegalci poklonijo rimskim cesarjem. Ko je pa Maximinova vojska pred njih podobami padla na zemljo, spoznali so izpremembo in okrepčali svoje dosedanje sovražnike z jedjo in pijačo, ali v mesto jih niso hoteli pustiti. Na veliko začudenje oblegalcev, napravili so Akvilejčani na obzidji mesta svojega pravi trg ter prodajali v obilnosti ne le samó jestivo in pivo vsake vrste, nego tudi obleko, obutal, orožje in vse, kar se more najti v bogatem, z vsem preskrbljenem mestu, da bi se oblegalci samí prepričali, ka bi ne bili mogli mesta nikoli izstradati. — Obsedanje Akvileje je trajalo vsega vkupe dva in dvajset dnij.

Po tem v bojni zgodovini važnem obleganji ni se več pokazala vojniška pomemba Akvileje skozi jedno celo stoletje (ako nečemo omenjati, da se je, kakor nekateri pisatelji pričajo, porodil v Akvileji cesar Carus 282—284).

Ko sta se pa po smrti cesarja Konstantina Vélikega začela njegova dva sinova med seboj vojskovati, pripetila se je (l. 340) odločilna bitka zopet blizu Akvileje, t. j. ob „emilijski cesti“, ki je vodila iz Akvileje v Concordijo in dalje v Patavium. Vojska Konstantova je napravila vojski njegovega brata (Konštantina II.) zasedo, ubila nasprotnega cesarja in vrgla truplo njegovo v reko Aušo na goriško-beneški meji. Zmagoviti Constans koraka v Akvilejo in napravi ondu pogrebne svečanosti za ubitega brata svojega.

Drugo obsedanje je prebila Akvileja l. 351, ko se je bil Julianus Odpadnik uprl pravemu cesarju Konstantiju. Julianus je hotel poslati dve legiji, katerima ni po polnem zaupal, iz Srema v Galijo. Ali dospevši v Akvilejo odpovedó svojo pokorščino Julijanu in se vržejo na Konstantijevo stran. Jednakih mislij je bila tudi večina akvilejskih prebivalcev in tribun Nigrinus porabi ves svoj vpliv, da se je mesto očitno odreklo Julijanu. Dobro utrjena Akvileja se je pripravila hitro na obrambo proti vsakemu napadu ali obsedanju. Julianus pošlje sicer svojo vojsko pod zidove akvilejske, ali ta ni mogla nič opraviti ne z obetanjem, ne z žuganjem in še menj z burnimi naskoki. Treba se je bilo torej pripraviti za redno, dolgotrajno obsedanje.

Na reki Natisi, ki je tekla mimo Akvileje in oblivala mestno obzidje od vseh strani, zbrali so veliko število ladij in zvezali po tri in tri vkupe. Na tako združenih ladjah postavili so velikanske lesene stolpe, ki so bili tako visoki, da so presezali višino mestnega obzidja. S temi stolpi so mogli oblegalci priti prav blizu zidov in streljati od zgoraj doli na branitelje in še celó v mesto. Ali tudi nasproti takim sredstvom pokazali so Akvilejčani hrabrost in neustrašenost svojo ter so

junaško odbijali vse sovražnikove napade. Ta bi se bil moral brez uspeha umakniti, ko ne bi bil Julijanov vojskovodja oblegovanim verjetno dokazal, da je cesar Constantius že umrl in da je torej brezvspešno vse bojevanje za stranko njegovo. Tedaj pa so Akvilejčani odprli svoja vrata, izročili Nigrina in še nekatere druge načelnike Julijanu, kateri jih je dal kaznovati s smrtjo, vsem drugim pa je blagodušno prizanesel in nesporazumljenje je bilo poravnano. Še le sedaj, ko se mu je bila podala tudi Akvileja, smatral je Julijan utrjeno svoje cesarstvo.

(Dalje prihodnjič.)

Popotni spomini.

Spisala Lujiza Pesjakova.

Čula sem, da milost vzprejme
Duša ta iz božjih rok,
Ki jej gledati On daje
Stvarstva čudoviti krog.

Srečno in pomiloščeno
Imenujte mene zdaj:
Zrla sem čudés nebrojnih.
Gledala na zemlji — raj!

I.

Odkrivala je podoba
Vzorno-krasnih se jezér,
Kjer mi je okó ustavljal,
Očaróval blesk stotér.

Najlepše poletno jutro se je smijalo zemlji, ko sem s preljubo mi tovarišico se peljala za rana z vlakom od Milana v Como. Prijazno se je razprostirala pred nama plodovita lombardska ravnina s svojimi trsnimi brajdami, ki se vijó od murve do murve, s svojimi razsežnimi koruznimi pólji in s čvrstimi travniki, v katere so napeljani nebrojni vodotóči. Monza je bila prva znamenitejša postaja in od tod se je odpirala Brianza s neštetimi svojimi vilami, Brianza, pokrájina, katere konce poljubljata Adda in Saveso in ki se zožuje v poluotok, ločéč komsko jezero od leškega jezera (Lago di Lecco).

Naglo sta minili dve uri do Coma, ki se vzdiguje med zelenimi gorami na južno-zapadnem konci jezera. Bolje še nego li kedaj prevzelo me je bilo ono nepopisno veselje, ki ga občutim vselej, kadar se pravi: pojdi po svetu! Saj je veljalo — oj, radosti! — seznaniti se z dolgo zelenimi prirodimi čudési. Stopivši v Comu iz železničnega vozá, hoteli sva nizdolu po hribci, kjer naji je takoj potisnil neki „condottore“ v svoj omnibus. Sédeva na zadnja prostorca, govoreč, da bi se pred

Akvileja.

Spisal Simon Rutar.

V.

(Dalje.)

Mnogo je sicer škodoval Akvileji cerkveni razpor, ki se je bil takrat razvnel, ko so patrijarhi iz straha pred Langobardi stanovali na Gradu. Ti patrijarhi niso bili jedinega mnenja s papežem in zato si je ta toliko prizadeval, da so l. 606. na Gradu izvolili patrijarha, ki se je papežu podvrgel. S tem pa Akvilejčani niso bili zadovoljni in pod vplivom Langobardov, ki so bili tudi v Akvileji zavladaali, izbrali so v tem mestu družega patrijarha, ki se ni hotel papežu podvreči. Od takrat sta bila namestu jednega dva patrijarha in to je ostalo tudi pozneje, ko se je bil l. 698. akvilejski patrijarh s papežem sprijaznil. Grajski patrijarh je postajal vedno bolj odvisen od Benedek, ki so počasi narastale in širile svojo oblast po vseh lagunskih otokih (tudi na Gradu) in po bližnjih obalah. Povsod, kjer so Benečani zavladaali, morali so se škofje podvreči grajskemu patrijarhu, tedaj vsi oni po Istri in po séverni Dalmaciji. Pozneje pa so Benečani pregovorili grajskega patrijarha, da je prenesel svoj sedež v Benedke (l. 1482.), kjer se še sedaj nahaja.

Nasproti pa je rastla oblast akvilejskih patrijarhov po suhem in se širila proti séverju in vzhodu. Po teh stranéh je bilo sedemnajst škofij podložnih Akvileji. In tudi njena neposredna škofija raztezala se je vedno bolj na široko, potem ko so se bili pokristjanili Slovenci, ki so se v drugi polovici VI. stoletja naselili v svojo sedanjo domovino. Gotovo je, da si je za pokrščanje Slovencev poleg saligrajske cerkve pridobila največ zaslug akvilejska, čeravno zgodovinski viri o tem po polnem molčé in nam podrobnosti niso znane, razven tu pa tam iz ljudskega poročila. Poznejši dogodki pa nam to zadosti jasno spričujejo.

Znano je, da so se cerkve trudile pridobiti kar največ privržencev ne samó zavoljo odrešenja duš, nego tudi zavoljo desetín, katere so morali novi verniki dajati svojim cerkvam. Zato so pošiljale cerkve svoje misijonarje daleč okoli, da bi pomnožile število svojih duš in razširile svoje škofije. Tako so pridigovali akvilejski misijonarji ne le po Goriškem in Kranjskem, nego tudi po Koroškem, Štajerskem in še celó tjà notri v Panonijo. In vse te dežele so prištevali akvilejski patrijarhi k svoji škofiji. Z druge strani pa so izkušali tudi saligrajski

škofje prodreti kar najdalje med Slovenci, zlasti potem, ko so bili Bavarci in Franki razširili oblast svojo tudi čez koroške Slovence. Tako se je prigodilo, da sta se začela križati akvilejski in saligrajski delokrog na Koroškem ter k temu pripadajočem Štajerskem.

Navstali so zaradi tega hudi prepiri med obema cerkvama, dolžečima jedno drugo močenja posestva in posezanja v tuje pravice. Ker se nista mogli z lepa poravnati, predložili sta svojo pravdo cesarju Karolu Velikemu, zaščitniku in razširjevalcu katoliške vere. Ta razsodi 14. junija 811. l. v Cahih (Achen), naj bode Drava odslé meja med akvilejsko in saligrajsko nadškofijo. Pristavi pa, naj cerkve s te, kakor tudi z druge strani omenjene reke mirno in brezpogojno uživajo svoja posestva in dohodke, samó da so jih pravično pridobile, bodi si v jedni ali drugi nadškofiji. S tem je bila pravda za večno končana, kajti kralj Ludovik Pobožni potrdi z nova omenjeno razsodbo 27. decembra 819. l. — Se vé pa, da so tisti kraji, kateri so v svetnem obziru pripadali tujim škofom (zlasti bamberskim in frižinskim) tudi v cerkvenih stvareh odvisni bili od dotičnih svojih škofov, a ne od akvilejskih ali saligrajskih.

Tako vidimo, da je pripadala velika večina Slovencev akvilejski nadškofiji in da ima torej ta veliko kulturno važnost za naše ljudstvo. Iz tega lahko razumemo, zakaj je romanska kultura med Slovenci starejša, nego germanska, kar je izkušal že ranjki Peter Hieinger dokazati (primeri „Novice“ 1862, str. 167.).

Vender so se pozneje zopet skrčile meje akvilejske nadškofije. Mnoge cerkve so dobile kot zagovornike tudi kneze in ti so jih odtujili njih stari materi-cerkvi ter podredili novo ustanovljenim škofijam, n. pr. labodski ali sekovski. Tako pogrešamo v zapisniku vseh akvilejskih cerkvá po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem iz l. 1323. (Notizenblatt 1858, pg. 405—7) že marsikatero, katera bi bila morala po Karlovi razdelitvi spadati pod Akvilejo. Še bolj pa se je skrčila akvilejska škofija, ko je cesar Friderik III. l. 1461. ustanovil ljubljansko škofijo za Gorenjsko, Dolenjsko in nekatere fare na Štajerskem. Idrija pa, Vipava in okolica postójinska pripadale so še vedno akvilejski (ali poznejši goriški) nadškofiji, dokler niso bile tudi te l. 1831. pridružene ljubljanski škofiji.

Patrijarhi pa navadno niso stanovali v mestu, po katerem so se imenovali. Akvileja je vedno bolj razpadala, zrak je postajal zmerom nezdravejši in mesto vsak dan samotnejše. Razven tega so s početka tudi Langobardi pretili v ravnini ležečemu mestu brez obzidja. Zato se je preselil patrijarh Johannes I. l. 617. na dobro utrjeni kor-

minski grad. Ko so se pa Langobardi upitomili in osnovali dobro urejeno mirno državo, pregovorili so l. 737. patrijarha Kaliksta, da se je preselil v njih prestolno mesto Čedad (Cividale, Civitas Austriae, stari Forum Julii). Razven patrijarha Maksencija, ki se je bil l. 831. začasno zopet preselil v Akvilejo, bivali so vsi patrijarhi malo ne skozi tri sto let v Čedadu. Patrijarh Popon (1019—1042) pa, ki se je neizrečeno trudil svojo cerkev obdati z novim bleskom in staroslavno Akvilejo kar je moči zopet povzdigniti, prenesel je z nova svoj prestol v to mesto (l. 1027.). Tu je pozidal na mestu stare cerkve sedanjo baziliko Matere božje z njenim osamljenim, 73m visokim zvonikom, in pomnožil število kanonikov na petdeset, podarivši jim bogate dohodke po akvilejski škofiji. Ali le še dve sto let so stolovali patrijarhi v Akvileji. Patrijarh Berthold se preseli l. 1236. za stalno v Videm (Udine) ter razglasi to mesto za „Novo Akvilejo“. Tu so ostali patrijarhi do njih uničenja l. 1751.

Akvilejska cerkev je imela premnogo zemljišč, posestev in pravic po vsi svoji obširni škofiji. Kadar je umrl kak bogatin ali plemič, zapustil je del svojega imenja cerkvi, da bi ta izprosila večni mir duši njegovi. Grofje in knezi, ki so imeli kako posestvo blizu Akvileje, čedajski vojvode in langobarski kralji, kakor tudi poznejši italijanski kralji in nemški cesarji davali in izročevali so akvilejski cerkvi sedaj večje, sedaj manjše kmetije, vasi in gradove. Oskrbniki vseh teh darovanih posestev so bili naravno patrijarhi. Oni so uživali njih dohodke in delili jih podložnim cerkvam po potrebi. Imeli pa so patrijarhi za nadziranje svojih posestev posebne oskrbnike („gastalde“), ki so pazili na obdelovanje zemlje, pobirali od kmetov desetino in globe ter sodili njih pravde.

Kakor bomo pozneje videli, postali so bili patrijarhi tudi deželni knezi skoraj po vseh tistih krajih, koder so imeli višjo cerkveno oblast. Cerkvni in deželni oblastniki bili so patrijarhi zelo imenitni. Njih red je bil hitro za papežem in pri cerkvenih zborih so sedeli na njegovi desnici. Novoizvoljenega patrijarha so spremljali z veliko slavnostjo in mnogoštevilno udeležitvijo v starodavno Akvilejo. Tu so ga vpeljali v imenitno stolno cerkev in mu podelili cerkveno čast in oblast. Pa še le potem, ko je od papeža prijel „palium“ (dragocen plašč in znamenje škofovske oblasti) smel je izvrševati svojo višepastirsko oblast nad drugimi škofi in svojevoljno obračati cerkvene dohodke. In tedaj še le se je smel napotiti v Čedad ter prevzeti ondu tudi svetno vlado. Z vsem veličanstvom in sijajnim spremstvom jezdil je tjã. Pri mestnih vratih ga pričaka plemič iz staroslavne rodovine

in nese potem po mestu goli meč pred njim. V stolni cerkvi mu podajo v znamenje knežje oblasti meč, s katerim zamahne na vse strani sveta, potem ga vtakne v svilnate nóžnice. Na to pristopijo vsi kanoniki, plemiči in dvorniki, poklonijo se patrijarhu in mu prisežejo zvestobo na sv. evangelij. O naslednjem prazniku sv. Mohorja, ki se je vedno v Akvileji praznoval, prišli so v to mesto vsi patrijarhu podložni škofje in opatje in se mu slovesno poklonili.

Vender patrijarh ni bil neomejen vladar, nego vezan od različnih zborov. Najprej mu je bil na strani stolni kapitelj, jeden najimennitnejših na svetu. Ako je patrijarh umrl, nadomestoval ga je do nove volitve kapitelj, vodil je cerkveno in deželno vlado ter razsojal vse pravde. Kapitelj sam je imel tudi pravico voliti novega patrijarha in papež ga je le potrdil. Zaradi tolike važnosti so gledali bližnji knezi in celó cesarji, da so imeli vedno svoje privržence med kanoniki, ki so morali paziti, da se je izvolil njim ugoden patrijarh. Zato nahajamo na akvilejskem prestolu toliko Nemcev, navadno cesarjevih ali pa koroških vojvod sorodnikov. Kapitel je dobro poznal in tudi rabil svojo moč pri vseh važnejših poslih in zakonih. Zgodilo se je večkrat, da so kanoniki patrijarhu nasprotovali, ne hoteči potrditi njegovih naredeb, in večkrat so ga celó pri papeži tožili. Pozneje pa, ko se je bilo razvilo pravo deželno zastopstvo, t. j. furlanski parlament, izgubil je akvilejski kapitelj skoraj ves vpliv v posvetnih stvareh.

Patrijarh je imel tudi namestnike in pomočnike svoje, kateri so mu pomagali vladati cerkev in deželo. Za cerkvena opravila izbral si je svojega vikarija „in spiritualibus“ in tako tudi jednega „in temporalibus“, ki je v patrijarhovem imeni (kadar tega ni bilo doma, ali ako je bil umrl) konečno odločeval pravde in vse prizive proti nižjim sodiščem.

Najvažnejši patrijarhov pomočnik pa je bil cerkveni zagovornik ali branitelj (advocatus). Bila je stara navada, da so si cerkve in samostani, ki so imeli veliko posvetnega imenja, pa ne sami zadosti moči braniti je, birali kakega posvetnega kneza za svojega zastopnika in branitelja. Zato so mu pa morali dovoljevati velike pravice in koristi, da je mogel zvrševati dolžnost svojo in da je imel tudi kaj plačila za svoj trud in opravilo svoje. Te pravice in užitnine so bile navadno prav obširne in ker je bilo zagovorništvo po vrhu še Bogú všečno delo, zato so se knezi radi ponujali in celó silili za branitelje cerkvam in samostanom. Iz braniteljev pa so postali mnogokrat tlačitelji in zatiralci, ki niso na drugo gledali, nego kako bi si vedno več pravic pridobili, svoje imenje s cerkvenimi posestvi

pomnožili in svojo moč razširili na škodo sebi izročenih varovancev. Tako se je godilo tudi akvilejski cerkvi. Njeni branitelji so bili skoraj vedno goriški grofje in ti so porabili to priliko ter malo po malem osvojili si prav mnogo lepih posestev po Furlanskem, ki so bila s početka jedino le patrijarhova.

Kako važen je bil akvilejski patrijarhat, spričuje nam tudi to, da je imel svoj poseben, od rimskega različen cerkveni obred, svoj posebni „missale“ in „breviarium“, ter posebno, zelo počasno in žalostno cerkveno petje. Tudi „vera“ se je molila v akvilejski cerkvi nekoliko drugače, nego v rimski. Bog se v nji ni imenoval le vsemogoč, nego tudi „nezmotljiv“ in „neobčutljiv“. Končala pa se je vera z besedami „in vstajenje tega mesá“.

Tu naj omenim nekega običaja, ki se je v goriški stolni cerkvi kot naslednici akvilejske ohranil še do današnjega dne. Pri polnočni maši na božič bere dijakon sv. evangelij z mečem v roci. Ko ga prebere, zamahne z mečem na vse štiri strani sveta. Čeravno ima to stari pomen, da moramo pripravljeni biti evangelijske resnice, če treba tudi z orožjem braniti, vendar se ta navada pripisuje kot spomin na resničen dogodek iz l. 1340., ko je patrijarh Bertrand o božiči oblegal goriški grad in polnočno mašo v popolni vojaški opravi pel iz strahu pred nenadnim napadom. Tudi v Čedadu se je ta navada še vedno ohranila; v Vidmu pa so jo opustili še le l. 1848.

V XIII. in XIV. stoletji je stal akvilejski patrijarhat na vrhuncu slave svoje. Proti koncu zadnjega stoletja pa je začel nagloma razpadati. Patrijarhi niso bili več oni krepki možaki, ki so znali z neustrašeno roko svojo cerkev voditi in ji vedno novega blišča pridobivati. Bili so navadno izbrani izmed domačega plemstva, ali to je bilo slabo, ker so imeli v deželi svoje sorodnike in so navadno zanje bolj skrbeli, nego za občo blaginjo. Terjali so velike davke in rabili deželne moči za svoje namene, ali še ti so se jim le redkokrat posrečili. Vrh tega se je bil tudi papež začel vtikati v volitve patrijarhov in velikokrat je samovoljno imenoval svoje kardinale za patrijarhe. Ti pa niso hoteli v deželi stanovati, nego pobirali so samó njene dohodke, ker je kardinalska čast večja, nego patrijarška. Ali to je razsrdilo prestolno mesto Videm, ki je dobivalo veliko koristij od navzočnosti patrijarhov, in zato je žugalo krvavo vojsko vsem, ki bi držali s patrijarhi zunaj dežele stanujočimi. Naravno je, da so se prepiri in nemiri po Furlanskem vedno bolj množili, odkar patrijarhi niso več v deželi stanovali. Tudi je moralo ljudstvo izgubiti vse spoštovanje do svojih cerkvenih poglavarjev, ker so se nekateri res preveč posvetno nosili.

Ko so Benečani l. 1418—1420. odvzeli patrijarhom vse Furlansko in tako uničili njih posvetno oblast, ginila je vidno tudi njih cerkvena veljava, zlasti po tistih deželah, ki niso bile podložne beneškemu levu. In ko je l. 1500. celó goriška grofija prišla pod Avstrijo, more se reči, da je patrijarh izgubil ves svoj vpliv po slovenskih deželah. Patrijarh odslé ni bil nič družega, nego beneški uradnik. Senat republike je imenoval svojevoljno patrijarhe in silil papeže, da so potrjali njemu ugodne, iz beneških plemenitih družin porojene kandidate. Benečani so trdili, da, odkar so oni posedli patrijarhove dežele, imajo oni pokroviteljstvo nad njim in torej tudi pravico voliti ga, in sicer tem bolj, ker oni plačujejo patrijarhom po 5000 ducatov na leto; drugače bi vseh posestev oropani še živeti ne mogli.

Temu nasproti so avstrijski vladarji kot nemški cesarji trdili, da je bila patrijarhovina beneficij nemškega cesarstva, katerega so Benečani uropali, kakor se je dokazalo na bazilejskem cerkvenem zboru, kjer so zbrani očetje beneško republiko prokleli in iz cerkve izobčili. Ali vsi protesti avstrijske vlade in vse zatrjevanje, da ima tudi ona pravico patrijarhe voliti, kakor so nekdanji nemški cesarji pri volitvah vplivali, bilo je ničevno in brezvspešno. Zviti Benečani so znali tako narediti, da se patrijarški prestol ni mogel nikoli izprazniti in da torej Avstrija ni nikoli našla prilike patrijarha voliti. Benečani so namreč vsakega patrijarha hitro s početka prisilili, da se je na videz odpovedal svoji časti na korist družega, ki je potem imel postati njegov naslednik. Ko pa je bil tridentinski zbor taka odpovedovanja zabranil, izumili so Benečani drugo zvijačo, da so vsakemu novoizvoljenemu patrijarhu dali svojega pomočnika („coadjutor“), kateri je, se vé da, imel pravico nasledovati ga.

Vrhu tega je beneški senat patrijarhe še ščuvál na Avstrijo, češ, naj zahtevajo od nje posvetno oblast v Akvileji, (katere so bili Avstrijci l. 1510. posedli) in poleg duhovskega še mešano sodstvo. Na ta način so mislili Benečani najlože pripraviti si pot za osvojenje goriške grofije. Iz vseh teh uzrokov je bila avstrijska vlada prisiljena prepovedati svoji duhovščini vse občevanje z videmskimi patrijarhi in l. 1560. je patrijarhu Grimanu celó zabranila stopiti na avstrijska tla. Namesto patrijarhov so opravljali škofovsko službo po Goriškem na didjakoni, ki so bili podložni papeževemu poslancu na Dunaji, ali pa njegovemu pooblaščenцу (navadno tržaškemu škofu).

Tako stanje pa je bilo neznosno in cerkev je trpela pri tem veliko škodo. Zato zapové papež Benedikt XIV. dné 29. novembra 1749., naj se ustanovi v Gorici poseben vikarijat s škofovsko oblastjo za avstrijski del akvilejske patrijarhovine. Benečani, ki so se več nego dve

sto let protivili delitvi akvilejske patrijarhovine, uvideli so sedaj, da so vsi njih upori brezvspešni, in pokazali so se hitro prijazni avstrijskim zahtevam. Beneški in cesarski poslanci so se dogovorili, naj bi obe državi v miru živeli kakor dva dobra soseda ter sklenili predložiti papežu, naj prekliče akvilejski patrijarhat in ustanovi namesto njega dve posebni nadškofiji.

Vsled tega razglasi papež dné 6. julija 1751. l., da je za večne čase prenehati akvilejskemu patrijarhatu in da naj se po smrti tedanjega patrijarha Delfina za zmerom izgubi to ime in ta naslov. Namestu njega pa naj se ustanovita dve samostalni nadškofiji, jedna v Vidmu in druga v Gorici. Vse svetinje in vsi zakladi naj se jednako-merno razdelé med obe nadškofiji; nepremična posestva in dohodki na avstrijskih tleh naj služijo za ustanovitev goriške, ona na Beneškem pa za ustanovitev videmske nadškofije. In tako je končala tudi cerkvena slava akvilejska!

(Dalje prihodnjič.)

Vinko.

Spisal Jos. Starè.

IV.

Mesta so ti kakor gosposki ljudje. Poglej si gospôdo, kjer si hočeš, povsodi se jednako oblači, povsodi se jednako ponaša, in če si se privadil nekoliko gosposkih navad, veljal boš povsodi za oglajenega človeka. Nihče ne bode vprašal, kaj je na tebi posebno dobrega in lepega, ampak vsakdo bo le gledal, če si takšen, kakeršni so drugi. In pri mestih je ravno tako. Jedno je podobno drugemu, in navaden človek bo težko našel pravega razločka med njimi. Ali ta podobnost je, kakor pri gospôdi, tako tudi pri mestih le zunanja in površna; in če le malo odgrneš tanko krilo, boš videl tu in tam, da ni vse, kakor se kaže na prvi pogled. Tu in tam boš našel drage bisere in grde madeže, našel boš nekaj, česar drugi nima, in uveril se bodeš, da ima vsaka stvar pod solncem nekaj posebnega, svojega, kar jo loči od vseh ostalih stvari. Kolikor več ima kdo takih posebnih svojstev, toliko bolj se loči od drugih ter se nad nje povzdiguje ali pa pod nje ponižuje.

Če prideš v Prago, o kateri češki narod ponosno pravi, da je „zlata“, takoj te prevzame neko neznano čustvo; ne véš, kaj je, ali vse ti kaže, da si stopil na sveta tla človeške omike. Kamorkoli se

Akvileja.

Spisal Simon Rutar.

VI.

Obrnimo zdaj pozornost svojo natančneje na posvetno oblast akvilejskih patrijarhov.

Kakor smo že videli, pridobili so si bili patrijarhi takoj iz početka prav obširna posestva v okolici akvilejski. Ta posestva so se začela nenadno množiti za Karola Velikega in njegovih naslednikov nemških cesarjev. K temu pa ni pripomogla le pobožnost darovateljev, nego še bolj politični obziri. Kakor je bila ob času Rimljanov Akvileja „ključ Italije“, tako je njena okolica ohranila to zgodovinsko svojo važnost tudi v srednjem veku. Zavoljo njene leže ob ločnici med vzhodno in zahodno ter med severno in južno Evropo, morala so se tu določevati in reševati najvažnejša nasprotja med iztokom in zapadom, med Nemčijo in Italijo.

Nemški vladarji so si prizadevali združiti Italijo s svojo državo in tako ustanoviti mogočno svetovno oblast, kakeršna je bila za rimskih cesarjev. Ali temu so se močno upirali bizantinski cesarji, (katerim so bile tudi Benetke podložne), ki so vedno trdili, da imajo oni pravico do Italije kot jedini zakoniti cesarji rimski. Zato so iskali Nemci zaveznikov na meji Italije in napósled spoznali, da najboljši bi bil patrijarh akvilejski. Da bi se s tem sprijaznili, povzdigovali in odlikovali so ga ob vsaki priliki. Iz hvaležnosti je ta podpiral nemške namene v Italiji in jim olajševal prehod tudi čez svoja posestva. Tako ravnanje pa je prinašalo patrijarhu vedno več posestev in gradov po górenji Italiji, Istri in po Kranjskem. Po Koroškem pa si je Akvileja pridobila svoja zemljišča s tem, da je bilo mnogo patrijarhov iz knežje rodovine koroške in da so ti duhovne svoje déleže in darove svojih bogatih sorodnikov darovali cerkvi.

Cerkvam in samostanom darovana posestva so že imela od nekdanj važne svoboščine, zlasti da niso od njih plačevali državi nikakega davka, carino in mitnino pa pobirali záse. Take svoboščine je užival tudi patrijarh na akvilejskih posestvih. In te pravice so se tako hitro množile, da je patrijarh že zgodaj zadobil na posestvih svojih celó deželsko gosposko in knežje pravice neodvisno od grofov in vojvod. Kakor je Karol Vélíki podelil papežu rimsko okolico s knežjimi pravicami,

tako je on ustanovil posvetno oblast akvilejskih patrijarhov. Čeravno se je dokazalo, da je Karlova listina od 4. avgusta 803. l. (s katero bi bil on patrijarhu daroval šest škofij) le podvržena in pozneje izmišljena, vendar smemo z gotovostjo trditi, da je že ta cesar zapovedal, naj akvilejski podložniki vse, kar so poprej plačevali državi (n. pr. desetino, pašnino, davek za prehranjenje skozi deželo potujočih vojakov in njih konj), poslé dajo samó patrijarhu. Dovolil je tudi, naj bodo patrijarhovi ljudje samó duhovnim sodiščem podložni in nič več tudi svetnim (ki so sodila po strogih nemških zakonih). Zaradi takih pravic so se selili ljudje prav radi na patrijarhova posestva, ker so vedeli, da se jim bode bolje godilo, nego li v robstvu nemških graščakov.

Te svoboščine so potrdili in razširili poznejši kralji in cesarji. Tako je zapovedal cesar Lotar I. 833., da „kraljevi poslanci“ (*missi regis*) ne smejo več soditi na patrijarhových posestvih, nì v civilnih, nì v kriminalnih pravih. Ravno to zapoved potrdi kralj Karlman 8. marcija 879. Berengar I. daruje 2. novembra l. 900. patrijarhu vso okolico akvilejsko ob reki Natisi, kakor tudi vodne pravice te reke, zatem oskrbništvo Anpliano (ob kanalu Anfori?) z užitnino in sodstvom. L. 921., 3. oktobra podeli isti patrijarhu Frideriku grad Putioli (Pozzuolo na južni strani Vidma) z vsem zemljiščem jedno miljo ($1\frac{1}{2}$ km) na okoli, ter pristavlja izrecno, da ima patrijarh tu pravico soditi („*cum iudiciariis et districtibus*“). Ravno tako pravico sta podelila tudi cesarja Hugon in Lotar 17. oktobra 931. L. 944. sklenil je že patrijarh mir z Benetkami kot samostalen vladar. Da se je že takrat razvila deželjska oblast patrijarhova, spričuje nam med drugim tudi to, da se je začel kapitelj akvilejski že v X. stoletju vtikati v posvetne stvari patrijarhove.

V X. in XI. veku se je razlila vsa milost nemških cesarjev nad akvilejski patrijarhat, ki se je vedno bolj razcvital. In ravno takrat je izgubil nevarni tekmeč Grad vso svojo važnost, in gospodarji njegovi Benečani so postali neodvisni od Bizantincev. Kmalu so začeli nemški cesarji ne le posamezne gradove z njih okolico, nego cela okrožja dajati patrijarhom. Ko se je cesar Oton I. l. 967. mudil v Ravenni, potrdil je 29. aprila patrijarhu vsa njegova posestva in daroval mu po vrhu še vse imetje, katero je bil zaplenil langobardskemu uporniku Rondaldu, dalje S. Daniele, posvetno sodstvo nad opatijo Sesto, posestva nekdanjega mejnega grofa Amia in slednjič grad Farra z okolico. Cesar zabičuje iz nova, da razven patrijarha nima nikdo pravice po omenjenih njegovih posestvih soditi ali katerikoli davek pobirati. Ravno to ponavlja prav na drobno zopet cesar Oton II. 12. janu-

varja 981. in 11. junija 983., izključuje vsako drugo sodstvo na patrijarhovih posestvih in priznava jedino njemu vse dežélske pravice na njih.

Tu omenjeni cesar je daroval patrijarhu l. 983. pet plemenitaških gradov na Furlanskem, t. j. Buja, Fagagna, Grugno (blizu Vidma), Udine in Brattan (Brazzano) in pri vsakem po tri milje svetá na okoli. Zeló važna je zopet podelitev cesarja Otona III. od 28. aprila 1001. Takrat je dobil patrijarh Janez IV. polovico gradu Solkana in polovico goriškega okrožja z vsemi zemljišči, gozdi in vodami ter z vsemi pravicami pasti, loviti in ribáríti med Sočo in Vipavo. Tu omenjena posestva so si prisvojili pozneje goriški grofi. Le Tolminsko, potem Ločnik in Kormin je bilo ostalo patrijarhu. Cesar Konrad II. podarí 10. oktobra 1028. patrijarhu velik gozd med Taljamentom, Meduno in Livnico ter med morjem in glavno cesto iz Kodroja v Pordennone. Kmalu potem (28. marca 1034) pomnožil je cesar to daritev z novim déležem med Livnico in Piavo, z vsemi pravicami in z vsem, kar je bilo na njem. Prav isti cesar je podelil patrijarhom l. 1028. tudi ves Kras tja doli do Reke. Cesar Henrik III. podeli l. 1040. patrijarhu Poponu petdeset kmetov v „slovenski marki“, najbrž v Cerknici in bližnjih vaseh. Tudi po Istri so bila patrijarška posestva zeló narastla. Tu so imeli že l. 977. Izolo, potem Pičan in Pazin (od l. 1012.), mimogredé tudi Villa Umago (t. j. slov. Humac) in še mnogo drugih vasij, tako da je bila skoraj vsa srednja Istra patrijarška.

Na vseh tu omenjenih posestvih je bil patrijarh sam svoj gospod. (Na Koroškem pa, kjer so bili patrijarhi prijeli od svojih sorodnikov več posestev v Blatnem Gradu, Trebnjem in Slovenjem Gradci, niso imeli knežnjih pravic nad njimi). Mnogo jasneje nego v X. stoletji so poudarjali nemški cesarji patrijarške pravice v XI. Diploma cesarja Otona III. od l. 1001. pravi, da je patrijarh „investiran“ na svoja posestva, da na njih in še dve milje okoli njih nima nobeden nikake pravice nì soditi, nì kateri koli davek pobirati, razven tistega, katerega bi patrijarh pooblastil za to. Kdo je mogel biti tak pooblaščenec, pové nam jasno listína cesarja Henrika II. od 26. aprila 1020, ki zopet potrjuje vse patrijarhove pravice v gori razloženem zmislú in pristavlja, „naj bode zagovornik sv. akvilejske cerkve od cesarja pooblaščen soditi po omenjenih gradovih in vaseh ter poravnavati prepire, ki bi utegnili navstati med njimi, kot kraljevski poslanec s popolno oblastjo in postavnim sodstvom“. In tako svoboščino, nadomestovati kralja samega kot najvišjega sodnika, imeli so jedino le zago-

vorniki akvilejski. Zato pa si lahko tolmačimo njih imenitnost in tako velik vpliv v patrijarhovini.

S to neodvisnostjo patrijarških posestev pa še niso bile združene vojvodinske pravice, katere so po imeni vsaj še vedno zvrševali tudi na Furlanskem vojvode koroški. Ali tu so jih izvrševali res le še „po imeni“. Cesar Oton I. je bil že l. 966. podelil vsem italijanskim škofom, torej tudi akvilejskemu, vse tiste pravice, katere so poprej izvrševali le grofi kot cesarski namestniki. Potrdil jim je izključivo sodstvo ne le nad njih podložniki, nego tudi nad mesti in celimi okrožji. Od omenjenega leta dalje se „furlanski grof“ (ta čast je trajala še do l. 1077.) ni smel nič več vtikati v patrijarhovo vlado čez njegova posestva, čeravno so ta ležala v okrožji furlanske grofije. Za vladanje svoje ni se bilo patrijarhu treba pred nobenim zagovarjati. Patrijarh je priznaval le cesarja za vrhovnega svojega gospoda in njemu se je poklanjal in pri njem je iskal potrjenja beneficij svojih.

Vender formalna vez patrijarhovitih posestev s Koroško vojvodino še ni bila pretrgana. To se je zgodilo še le l. 1027., ko je vladal jeden najslavnejših patrijarhov akvilejskih Popon (1019—1045) iz mogočne rodbine trebinjskih grofov (von Treffen) na Koroškem. Ko je bil 25. maja 1027. sodnji dan v Veroni, pristopi koroški vojvoda Adalbero Eppensteinski in začne tožiti patrijarha Popona, da ta nič več ne izpolnjuje fevdalnih svojih dolžnostij proti zakonitemu vojvodi, da neče več plačevati od svojih gradov, vasij in pristáv davka za preživenje vojakov in njih kónj, ter da se brani vojvodi dajati žita in vina, in na njegov poziv rabotati s konji in voli. Vsemu temu je, se ve da, ugovarjal patrijarh in zagovornik njegov Valpert. Poslednji je s štirimi pomočniki prisegel, da vojvoda nima vsled cesarskih privilegij nikake pravice od patrijarha kaj zahtevati. Na to je priznal vojvoda patrijarhove svoboščine in sodišče je sklenilo, naj se patrijarh odveže vseh dolžnostij do koroškega vojvode.

S to prevažno razsodbo je zadobil patrijarh popolno neodvisnost od koroških vojvod in postal fevdalni gospod vseh vazalov, ki so uživali beneficija po njegovih obširnih posestvih. V soglasji s tem je dovolil cesar Konrad II. dné 11. septembra 1028., da smé patrijarh kovati tudi svoj denar s svojo podobo in sicer od čistega srebra in jednake vrednosti, kakeršno so imeli veroneški denarji. In kot novi deželni knez se je obdal patrijarh Popo z ministerijali, dvorniki in najvišjimi dvornimi dostojanstveniki.

Vender s tem patrijarh še ni postal vojvoda čez celo, lepo zaokroženo deželo, nego oblast njegova je bila omejena le na posestva akvilejske cerkve. Preteklo je še petdeset let in nemške razmere proti

Italiji so se še mnogo izpremenile, predno se je cesar Henrik IV., v veliki zadregi odločil akvilejskemu patrijarhu izročiti vse dežele ob jugoiztočni meji nemškega cesarstva, da mu bode vsaj od te strani v Italijo mogoče, ako mu sovražniki vse druge prehode zapró. Z druge strani pa ni mogel trpeti mogočnih in obširnih vojvodin, ki bi se bile lahko protivile razširjenju njegove cesarske oblasti. Zato je odločil Furlansko od Koroškega in je podelil po smrti grofa Ludovika svojemu bivšemu državnemu kancelarju in patrijarhu akvilejskemu Sieghardu „zaradi njegove zvestobe do države“ (dano v Paviji 3. aprila 1077 l.). S tem je podelil cesar patrijarhu deželsko gospostvo po vsem Furlanskem med Plavo in Sočo z vsemi pripadajočimi beneficiji ter mu zagotovil vse pravice, katere sta poprej vojvoda in grof tu uživala.

In še bolj je razširil cesar oblast akvilejskega patrijarha, ker mu je istega leta podelil tudi grofijo istersko in mejno grofijo slovensko na Dolenjskem. Res je, da je cesar naslednji dve odtegnil Sieghardovemu nasledniku, ker je držal s papežem proti cesarju. Ali drugemu njegovemu nasledniku patrijarhu Ulriku pa je cesar zopet podelil slovensko marko l. 1093, ker je bil njegov zvest zaveznik in bojevit mož. Samó Istro je dobil še le patrijarh Wolfer l. 1209. nazaj in še le patrijarhu Bertholdu bila je l. 1228. resnično in po polnem v oblast izročena.

Tako so spadali akvilejski patrijarhi med najmogočnejše kneze nemškega cesarstva. Skoraj polovica Slovencev je bila podložna njih neposredni vladi. Patrijarhi so bili kot vojvode neodvisni od nemške države in samó najvišjemu cesarskemu veličanstvu podložni, kateremu so se morali klanjati ter obljubiti zvestobo in spoštovanje. Ker so se patrijarhi zmatrali za italijanske škofe, ni jim bilo treba po cesarsko investituro potovati na Nemško, nego zadostovalo je, da so le svoje pooblaščenice pošiljali tja. Samó ako se je cesar v Italiji mudil, morali so patrijarhi osobno iti po investituro. Če so pa iz drugih vzrokov po Nemškem potovali in pri ti priložnosti tudi investituro od cesarja vzprejeli, niso pri tem nikoli opustili poudarjati svojih svoboščin kot italijanski škofi. V ostalem so bili patrijarhi oproščeni vseh fevdalnih plačevanj in celó vseh vojaških dolžnostij nasproti državi.

Po navadi deželnih knezov obdajali so se tudi patrijarhi z dvorniki, t. j. nižjimi plemiči, ki so o posebnih priložnostih vladarsko dostojnost povzdigali in dvorske svečanosti poviševali. K tem so spadali takoimenovani ministrijali, ki so uživali kako patrijarhovo posestvo, ali zato so mu morali skrbeti za hrano in vsakdanje potrebe, n. pr. za kuhinjo na potovanji, za kruh, mleko, perilo; za popravljanje

in izboljšanje njegovih poslopij i. t. d. Na tak način je dobival patrijarh svoje žito, meso, sol, poper, vino, jajca, sir, kokoši, praseta, divjačino; potem obleko, slamo za posteljo, mizarske in ključarske zdelke i. t. d. Nekaterim je bila dolžnost za izročeno posestvo patrijarhova pisma prenašati; drugi so mu morali rabotati z jednim konjem ali (skupaj z drugimi ministerijali) s polovico, četrtinko, osminko konja; in tretji so bili celó obvezani lestvice k vislicam nositi, kadar so koga obešali!

(Dalje prih.)

Vinko.

Spisal Jos. Starè.

V.

Sneg je že zdavna skopnel, dan je vzrastel, gozdi in travniki so ozeleneli in lastavke so se tudi že povrnila v stara gnezda svoja. Mlado in staro se je veselilo lepe vzpomladi, ko se s probujeno narodo tudi duh človeški zvedrí in tako rekoč iz nova ožíví, le Vinko ni bil vesel. Prihranjeni novci so pošli, s poučevanjem si ni mogel mnogo zaslužiti, a druge pomoči ni bilo. Videl je v duhu, da se mu bodo lepe nade prej potopile, nego bode prišel do smotra, in bil je žalosten. Jel se je ogibati družčine, in ni ga bilo več v kavarno „k češki kroni“. Pavel bi mu bil rad pomagal, ali saj je sam záse komaj toliko imel, da je živel, in čem dlje tem bolj ga je skrbelo, kaj bo z Vinkom in s prelepimi njegovimi darovi. Ko ga že nekoliko dnij ni videl, šel je na dom pogledat, če ni morebiti bolan. Ali ni ga več našel, izselil se je, a nihče ni vedel, kam. Brez pravega namena je šel Pavel dalje. Na Vaclavskem trgu je po naključji uprl oči na hišo, ki stoji ravno na oglu Jindrihove ulice, in zamislil se je v pretekle čase. Takrat je tu bila „krvava rihta“, in akoprem ima ta hiša zdaj nekako novejše lice, vendar prizidani stolp razodeva silno starost, in čudna železna naprava še dan danes priča, kaj se je nekdanj tu godilo. S stolpa molí železen drog, a na njem visi od železnih šib spleten koš, kjer so se sušile in očitno kazale glave onih ljudij, ki so jih v ti hiši na smrt obsodili. Človeku se kar koža ježi, kadar vidi to znamenje trde pravice in se spomina toliko in toliko nesrečnih glav, ki so nekdanj tu

zatorej Vam še nisem mogel poiskati kaj češkega ali poljskega. Če
záme kaj pišete, le prav kratko! Z Bogom! Vaš

V Celovci 17/3. 1869.

Anton Janežič, s. r.

28.

Dragi gospod!

S srčnim pozdravom pošiljam 5 gld. Jaz še vedno boleham.

Z Bogom!

Vaš

V Celovci 16/5. 1869.

Anton Janežič, s. r.

To je Antona Janežiča poslednje pismo do Jos. Podmilšaka. Iz
teh pisem se jasno vidi, kaj je bil Janežič Slovencem v obče in po-
sebnó še Podmilšaku.

(Dalje prihodnjič.)

Akvileja.

Spisal Simon Rutar.

(Dalje.)

Razven teh so imeli patrijarhi pa tudi svoje višje dvornike, ime-
nitne kneze, ki so opravljali tako imenovane „dvorne službe“:
dedni kómorniki so varovali patrijarhove sobe in zaklade;
dedni točáji so imeli pregledovati vinske kleti in natakati patrijarhu
prvo čašo pri slavnostnih gostijah; dedni stólniki nadzorovati kuhinjo
in namizno posodo ter podajati prvo jed na gostijah; in napósled dedni
maršali pregledovati konjušnice in nositi prápor pred patrijarhom.
Celó drugi samostalni vojvode so bili patrijarhovi dvorniki, ako so
imeli kako posestvo v patrijarhovini. Tako so bili n. pr. akvilejski
dedni točáji vojvode štajerski, ker so imeli na Furlanskem mesto
in okolico pordennonsko. Posestvo in čast sta prešla pozneje na
vojvode avstrijske, zatem na kralja češkega Otokarja II. in napósled
na Habsburžane. V znamenje svoje odvisnosti od patrijarha so
mu pošiljali vsako leto po dva jastreba v dar. Razven tega pa so
imeli še dolžnost patrijarha iz sužnosti reševati, kadar bi ga kak po-
svetni knez ujel, kar se je tudi večkrat pripetilo, n. pr. l. 1147. patri-
jarhu Pilgrimu I., l. 1162. patrijarhu Ulriku II.

Patrijarhi so imeli tudi kot deželni knezi svoje namestnike. Vi-
cedom („vicedominus“) je bil njih finančni minister, oskrboval je

njih imetje, pobiral desetino in dohodke od posestev ter pri sodnih dnevih naložene globe. Vojaški namestnik patrijarhov se je imenoval generalni kapitan. On je vodil deželne brambovce, plemenitaške hlapce in prostovoljne vojake, ako ni bil navzočen patrijarh sam. Ob času mira je moral posebno skrbeti za obrambo deželnih mej in za vzdrževanje trdnjav in utrjenih prehodov. Deželni maršal je bil najvišji sodnik v kriminalnih stvareh. Sodil je ondu, kjer ni bilo drugih sodnikov, ali kadar so ti zanemarjali svoje dolžnosti. Zlasti pa je moral paziti na takrat prav goste cestne razbojnike ter skrbeti za varnost skozi deželo potujočih trgovcev.

V posvetnih stvareh je bil patrijarh odvisen od ukrepov deželnega zbora ali furlanskega parlamenta. K temu so prihajali cerkveni in posvetni velikaši, pozneje tudi svobodni posestniki in poslanci občin. Ti so se zbirali redno vsako leto koncem majnika in sicer navadno pod milim nebom; izredno pa o posebnih prilikah, kadar je pretila deželi nevarnost ali kadar je nov patrijarh prevzel vlado. Parlament se je posvetoval zlasti o deželni brambi, koliko vojakov naj dá vsako mesto in vsaka občina, in tako tudi o deželni varnosti pred cestnimi tolovaji. Brez parlamenta patrijarh ni smel napovedati vojske ali skleniti miru, niti zveze z drugimi vladarji ugovarjati ali razdirati, še menj pa razpisovati nove davke ali nove zakone. Ako je patrijarh prestopil meje svoje oblasti, hitro se mu je parlament uprl in zavrgel njegove naredbe. On je tudi občinam potrjal lastne pravilnike in razsojal njih pravde kot zadnja stopinja. — Pomniti pa je treba, da so pošiljali v ta parlament le furlanski kraji svoje zastopnike, nikoli pa tudi goriški, kraški in tolminski.

Akvilejska država je cvela najbolj za časa patrijarhov Ulrika I. (1085—1122), Pilgrima (1132—1161), Volfgerja (1204—1218) in Bertolda (1218—1251). Ali na vrhunci svoje slave je počela hirati in precēj naglo propadati. Patrijarha Bertrand (1334—1350) in Markvard (1365—1381) sta bila poslednja krepka vladarja, katerih povelja so se še splošno izpolnjevala po vsi deželi. Ali ves njih veliki trud, napraviti mir in red v deželi ter patrijarhovino zopet povzdigniti do nekdanje slave, ni obrodil nikakega sadu. Po njih smrti se je približevala akvilejska država skokoma poginu svojemu.

Jeden uzrok propada akvilejske države je bil že omenjen, ta namreč, da je papež imenoval večinoma tuje kardinale za patrijarhe, ki niso imeli v deželi nikake zaslómba in od sosednih knezov nobene pomoči. Odkar so začeli patrijarhi stanovati zunaj dežele, množili so se vedno bolj domači neredi in furlansko plemstvo je počenjalo, kar se

mu je poljubilo ter drzovito upiralo vsem vladarjevim naredbam. Tako krepko, podjetno in bojaželjno plemstvo bilo bi drugodi in pri drugih razmerah državne meje neizrečeno razširilo. Ali patrijarhovina je bila le pasivna, nedelujoča država, ki je skrbela samó toliko, da je svoje meje branila. Tako je moralo furlansko plemstvo svoji bojaželnosti zadovoliti le s zasebnimi prepiri, krvnimi osvetami in cestnimi ropi. In to plemstvo (nekoliko longobarskega, nekoliko bavarskega in nekoliko tudi italijanskega izvôra) bilo je zeló mnogoštevilno, mnogoštevilnejše, nego v kateri koli drugi državi jednake velikosti. To plemstvo se je bilo naučilo spoznavati svojo moč, svojo neodvisnost in trajnost nasproti vedno menjajoči se patrijarhovi vladi. Opazilo je tudi mnogotere napake, ki so jih zakrivili nekateri preveč posvetni patrijarhi. Zato je izgubilo vse spoštovanje do njih. Nekateri patrijarhi so bili po domačem plemstvu javno napadeni in mučeni (l. 1150.), ali pa celó ubiti (l. 1350.) in njih trupla oskrunjena.

Sosedne države so opazile, kako se godí v patrijarhovini in ni čuda, če so se hotele s tem okoristiti. Okoli in okoli so prežali vladarji na pogin akvilejske države. Na vzhodni strani so porabili goriški grofje vsako priliko za pridobitev kakega novega patrijarhovega posestva. Od severne strani so jo stiskali njih sorodniki koroški vojvode in pozneje njih nasledniki Habsburžani. Povoda jim je dalo ali resnično, ali pretvezno kaljenje kupčijskih zvez po furlanskih cestah, zaradi česar so zahtevali od patrijarha poročstva za mirno in varno trgovanje. In z izgovorom, da on tega poročstva ne more dati, posedel je avstrijski nadvojvoda Rudolf prvikrat že l. 1351. V e n c o n ob pontebanski cesti. Na zapadu so neprenehoma nadlegovali patrijarhove meje zlasti mogočno mesto Trebiž, ter gospodje Camino in Romano. Najhujši in najzvitejši med vsemi temi sovražniki pa so bile Benetke, ki so si bile do l. 1331. že vsa patrijarhova posestva v Istri osvojile in Trst je odšel njih ropazeljni roki le s tem, da se je prostovoljno izročil varstvu avstrijskih vojvod (l. 1382). Tako je neizrečno mikalo kramarske Benetane tudi Furlansko, ker skozi nje je držala velika trgovska pot v slovenske dežele, na Dunaj in na Ogersko. Da bi si to deželo tem lože osvojile, netile so domače prepire, podpihovale plemiče in mesta proti patrijarhu, in pomagale jim kljubovati mu. Obračajoč notranji razpor v svojo korist plačevale so dobro sebi privržene plemiče (n. pr. Tristana Savorgnana), ki so delovali za njih namene.

Akvilejska država se je bila v teku let preživela ter izgubila vse pravne temelje osnovne pogoje, iz katerih so jo bili nemški cesarji poklicali v življenje. Staroslavna Akvileja že dolgo ni bila več središče

te države, njena okolica zapuščena, zavoljo močvirja in slabega zraka zapuščena, tako da se je celó kupčija obrnila na drugo stran. Patrijarhovina ni bila nikoli lepo zaokrožena država, ni imela nikoli trdnih mej. V deželi ni bilo nikake varnosti več, tolovaji so prežali po vseh potih. Patrijarhova beseda je bila prazen glas, pravica je izginila in sodnike je mogel vsakdo podkupiti. Pojedina mesta so se začela proti patrijarhu puntati in med seboj napadati. Ljudstvo pa se je naveličalo take vlade in želelo izpremembe. Kaj čuda, ako je od notranjega črva izpodjedena in od zunanjih sovražnikov izpodkopana država napósled sramotno padla? Brez najmanjšega upora so posedle Benetke v letih 1418—1420 vso Furlansko, tudi Akvilejo in Tržič, ter razširile tako svojo oblast do podnožja goriških Brd in do Krasa pri Timavi. Zastonj je bilo ugovarjanje papeževu, zastonj žuganje bazilejskega cerkvenega zbora s prokletstvom: patrijarh Mezzarota se je moral l. 1445. odpovedati deželski vladi in skleniti z Benečani pogodbo, po kateri so mu prepustili Akvilejo z okolico, potem S. Vito in S. Daniele na Furlanskem, da je imel najpotrebnejše dohodke za svoje življenje.

VII.

Pri konci tega spisa oglejmo si še zgodovino in položaj mesta Akvileje v srednjem in novem veku.

Čeravno so ljuti sovražniki Akvilejo tolikokrat razdejali, vendar bi se bila zopet vzdignila, ako bi se ne bile zdravstvene razmere v mestu in okolici tako zeló izpremenile. Znano je, da se akvilejska obala, kakor sploh vsa obala Jadranskega morja na severni strani Jakina počasi znižuje in da na ti strani morje poplavlja vedno več suhe zemlje. Blizu obale se delajo močvirja, ker morski tok izlive rek in kanalov napolnuje s peskom in muljem, da se voda ne more svobodno izlivati v morje. Ob času plime, ali kadar puha silni jug, naraste voda zeló, stopi čez obalo in se zajezi za različnimi nasipi, tako da ob oséhi ne more nazaj v morje. Ko pa solnce taka močvirja izsuší, takrat se začne iz njih vzdigovati nezdrava para, ki okuži ves zrak in porodi razne bolezni. Zato pa ljudje iz takih krajev bežijo in še tisti, ki so iz katerega koli uzroka prisiljeni tam bivati, vsi so bledí in potrti od mrzlice, da so podobni bolj senci, nego ljudem.

Pa morda še več od morske škodila je Akvileji tekoča voda. Karnijske in Julijske Alpe pripadajo tistim deželam, v katerih pada največ deževja v Evropi, ker na njih pušča jug največ vodene pare. V poprejšnjih časih, ko so bile omenjene gore še z gostimi gozdi prekriti, deževalo je še neizmerno več in bolj pogostoma. Zato so nastale

večkrat silne plohe in zavoljo teh strašanske povódnji. O taki povódnji pripoveduje Pavel Diakón okoli l. 585. (17. oktobra), da je bil po vsi górenji Italiji tako strahovit potop, kakor ob času Noeta; grmelo in bliskalo se je tako močno, kakor bi bilo v sredi leta. Jednakih povódenj nam je zabeležila zgodovina še mnogo, n. pr. v letih 1271, 1327, 1400, 1434, 1450, 1490, 1522, 1592 itd. Zaradi tega so premenile reke svoje toke in opustošile vso furlansko nižino. L. 1490. prestala sta teči Nadiža in Ter (Torre) v staro Natiso pri Akvileji ter se obrnila bolj proti vzhodu in združila se s Sočo. Natisa je izgubila zavoljo tega več nego polovico nekdanje vode, ni bila več plovna in zato ladje niso mogle več do Akvileje. Silne vode so izpodkopale in zrušile mnogo hiš in še celó trdno zidanih cerkev; nanesele so na plodovita polja grušča in peska in prisilile stanovnike izseliti se.

Iz teh dveh uzrokov je postajala Akvileja in njena okolica vedno bolj prazna in zapuščena. Pa tudi neprijatelji v človeški podobi ji niso prizanašali. Ko so se bili l. 953. Bavarci spuntali proti cesarju Otonu I. in njegovemu polubratu Henriku Saškemu, katerega je bil cesar postavil za vojvodo na Koroškem in Bavarskem, potegnil je tudi akvilejski patrijarh Engelfrid s puntarji. Ali najedenkrat pridervi Henrik l. 954. pred Akvilejo, naskoči jo z veliko močjo, premaga in opustoši, nad patrijarhom pa se strahovito maščuje. Tako so tudi Madjari začeli že l. 902. pustošiti okolico akvilejsko. Odsle so jo obiskovali do malega vsako leto, ko so mimo hruli v Italijo plenit. Zlasti hudo so bili opustošili posestva akvilejske cerkve l. 981., ker je takrat cesar Oton obžaloval pustošenje akvilejske cerkve od strani nevercev ter ji daroval novih posestev, da se zopet opomore.

Novo življenje se je pričelo za Akvilejo l. 1027., ko je patrijarh Popon prenesel svoj sedež nazaj v to staroslavno mesto. Dal je očistiti mesto od razvalin in podrtij ter je ogradil z novimi zidovi, ali se vé da ne v tistem obsegu, kakor ga je imela Akvileja ob času Rimljanov. Popravil je ceste in polepšal trge, da sta se stara kupčija in obrt zopet povzdignila. Obnovil je tudi staro lukó Pilo, tako, da je trgovina v Akvileji za nekoliko časa zopet oživela. Za svoje stanovanje je sezidal Popon velikansko palačo na mestu starega kapitola in blizu stolne cerkve. Od te palače stojita dan danes samó še dva stebra po konci. Tudi cerkev je vso prenovil in olepšal in sezidal poleg nje visok zvoník, ki še dan denašnji izpričuje veliko delavnost Poponovo.

(Konec prih.)

10. „Orel.“
11. „Gozdarjenje.“
12. „Eskimojci.“
13. „Deklica na obrežji.“
14. „Dvogovor o gospodarstvu.“
15. „Deček ob potoku.“ (Spis je tiskan, a kje?)
16. „Oda Janezovemu klobuku.“
17. „Potočnice.“ (Pesni.)
18. „Suknjo doli.“

Gotovo je večina teh del še v ostalini, katero hrani gosp. prof. Janko Pajk v Brnu. Ko sem leta 1875. meseca januarija poslal g. prof. Pajku v Maribor rokopise, nisem se nadejal, da bom kedaj pisal Podmilšakov životopis, sicer bi jih bil zapisal. Obrnil sem se minulo leto do rečenega g. profesorja, a odgovora od njega do danes nisem dobil nobenega. Slutim pa, da so vendar nekateri tu gore navedeni spisi prišli na svetlo v „Besedniku“ 1875. VII. in v letniku 1878. X., ali morebiti v „Novicah“, ki jih nisem imel vseh v rokah.

„Dramatično društvo“ v Ljubljani hrani v rokopisu te prevode Podmilšakove: 1. „Slepi mladenič.“ Romantični igrokaz v 3 oddelkih. Češki spisal J. K. Tyl. — 2. „Nepravi, a vendar pravi.“ Burka v 2 dejanjih. Češki spisal F. Fr. Hocke. — 3. „Pred lovčovo hišo.“ Elegična opereta v 1 dejanji. Iz češčine. — 4. „Kodričeve poslednje ure.“ Solo-prizor. — 5. „Krojač in čevljar ali žegnanje na Dobrovi.“ Gluma s petjem in plesom v 3 dejanjih. Češki spisal J. Stolba. — 6. „Kmet milijonar.“ Romantično-čarovna pravljica s petjem v 3 dejanjih. Spisal Ferd. Raimund. — 7. „Trdoglava žena.“ Pravljica v 3 dejanjih. Češki spisal J. K. Tyl. — Iz tega pregleda se vidi neizmerna pridnost Podmilškova.

Akvileja.

Spisal Simon Rutar.

(Konec.)

Tudi patrijarh Volfgar je storil veliko za olepšanje Akvileje. Ob njegovem času je bila Akvileja tako imenitno kupčijsko mesto, da je v njem stanoval beneški konzul. L. 1206. in 1222. je sklenil patrijarh posebno kupčijsko pogodbo z Benečani, v kateri je bilo določeno, naj si patrijarh in konzul delita dohodke od dveh mitnic v Akvileji, ki sta se nahajali v „platnárskih ulicah“ (ruga de draperia) in na „trgu sv. Ivana“ (forum s. Johannis).

Ali že v XIII. stoletji je začela Akvileja po polnem propadati, hitro po tem, ko je bil patrijarh Bertold l. 1236. stalno sedež svoj prestavil v Videm. V tem in naslednjem stoletji je umiralo počasi staroslavno mesto, kakor usiha na starem drevesi veja za vejo. Namesto nje se je povzdignila luka in kupčijsko mesto *Latisana* blizu izliva *Tagliamenta*. Patrijarhi so se sicer temu protivili in se pošteno trudili ohraniti Akvileji vsaj njeno trgovinsko važnost, ali zastonj. Časih so sklicali vso obširno škofijo na noge, da bi zbrali potreben denar in ž njim odstranili, ali vsaj ustavili širjenje okuženega zraka. Tudi mestno starejšinstvo se je trudilo obvarovati Akvilejo popolnega osamljenja. L. 1313. je pregovorilo mnogo plemenitih rodovin po Furlanskem, da so si v mestu kupili ali na novo sezidali svoje hiše ter v njih stanovali vsaj jeden del leta. Ali akvilejski meščani so bili vsled mnogih nesreč jako obubožali in prisiljeni denar izposojati si pri florentinskih in sijenskih kupcih, katerih je takrat po Furlanskem vse polno mrgolelo, tako, da so opravljali posel naših Židov. Na tak način pa je, se ve da, akvilejsko meščanstvo popolnem propadlo in izgubilo vso veljavo.

Patrijarhi so izkušali celó s posebnimi zakoni Akvileji ohraniti njeno staro kupčijo ter kupce siliti, da bi morali blago svoje v tem mestu prodajati. Tako je n. pr. l. 1324. rozački opat kot patrijarški generalni vikar podelil prostost trgovanja in zagotovil posebno svoje varstvo vsem tistim nemškim kupcem, ki bi se posluževali ceste v Akvilejo. In l. 1337. je patrijarh zopet ponovil starejše naredbe, da se mora od *Gemone* navzdol vse blago obrniti proti Akvileji. (Zahn, *Austro-Friulana*, 45.) S tem je hotel patrijarh ne samó zibelji in cerkvenemu središču države svoje pomagati, nego tudi Benečanom uslužiti, ker njih kramarske kolibe v Akvileji so stale že prazne in videti je bilo, da postanejo v kratkem času po polnem nepotrebne.

Kako jáko je bila Akvileja in njena okolica v tem času propadla, vidi se iz tega, da je moral pobiralec papeževih desetini nunam benediktinkam v Marijinem samostanu v Akvileji (*Monastero*) po starih dohodkih preračunjeno desetino l. 1324. znižati na 10 mark in odpustiti jim vse, kar so bile še poprej na dolgu. Ob ti priliki se je opatica pritoževala, da dela goriški grof veliko škodo samostanskim podložnikom in posestvom ter da ne more dajati nunam niti najpotrebnejših stvari, tako da se morajo same preživíti s svojimi ročnimi deli.

L. 1334. se je praznovala v osamljeni Akvileji nenavadna slovesnost. Dné 28. oktobra tega leta je obhajal patrijarh *Bertrand* slovesen svoj uhod v staro prestolno mesto. Pri ti priliki nam je opisal *Francesco*

di Toppe mnogoštevilno ljudstvo, ki se je bilo zbralo poslaviti ta dan od različnih stranij in v raznih nošah. Slovenske tedanje noše opisuje tako-le: „Prihajali so stanovalci kraške visočine, noseč na glavi temne kape podšite s kožo in rudečo raševino, potem kostanjaste janke in kratke hlače, ki so brez gómbov prosto mahale okoli kolen. Na nogah so imeli dolge rudeče ali modre nogovice, potem visoke, debele in podkovane čevlje. V rokah ali čez rame so nosili debelo, grčavo palico. — Prihajale so Kranjice, ki stanujejo nad Gorico, z velikimi belimi, poškrobanimi pečami, ki so od zadaj doli mahale in gorenji del pleč pokrivale. Oblečene so imele bele ali rudeče modrce, potem krilo obšito z različnimi barvami in na nogah obute nizke čevlje, dobro stisnene z dolgimi jermení. Večina njih je bila svetlih las in modrih očij, nekatere izmed njih so imele tudi leče po obrazu. Na zunanje so kazale več zdravja in moči, nego miline in krasote. (Nasproti so nosile furlanske žene krajše in bolj čveterooglaste peče, daljša krila, še nižje in menj okorne čevlje. Nekatere med njimi so imele črne lase in bliščeče oči in dekleta so bila tako gibčna, da so kar k ljubezni vabila.)“ — Tu imamo najstarejši popis kraške in goriške noše in zato so te kratke črtice zelo važne za našo kulturno zgodovino.

L. 1348. je prineslo mnogo nesreč za Akvilejo. Strašanska kuga, tako imenovana „črna smrt“ je takrat skoraj po vsi Evropi razsajala tako strahovito, da je po nekaterih krajih pomorila več nego polovico ljudij. Vrhu tega se je čutil po vsem Furlanskem in Goriškem močan potres, ki je med drugim tudi stolno cerkev v Akvileji jako poškodoval. Patrijarh Markvard jo je zopet popravil in tako olepšal, kakor se je videla malo ne do najnovejšega časa.

Pri patrijarhu Nikolaji Češkem pritožili so se l. 1350. Benečani, da živi v Akvileji vse polno brezposlenega ljudstva, ki Benečane sovraži in pri njih kupčijskih podjetjih ovira. Patrijarh je odgovoril, da pride v kratkem sam tja in potem izžene vse nemirneže, da Benečanom po polnem usluži. Ravno tisti patrijarh je opisal l. 1354. žalostno stanje v Akvileji. Pripovedoval je, kako vodé zmerom bolj v suhi svet silijo in kužijo zrak; potem kako ljudje mesto in okolico zapuščajo, kako poslopja razpadajo in vse žalostno postaje. Prosil je za to papeža, naj mu dovoli prenesti svete ostanke mučenikov v Videm.

Ali papež ni hotel tega dovoliti.

Na veliki pétek l. 1387. napade padovanski vladar Carrara Akvilejo, opleni jo, opustoši in požge. Ker so se mu prebivalci upirali, dal jih je mučiti na silen način, po cerkvah pa je poropal svete posode, mašno obleko in vso dragoceno opravo. L. 1418. pa so prišli Benečani

s 150 oboroženimi ladjami v Červinjan in se razkropili po akvilejski okolici plenit. Pri ti priliki so poropali vso živino, žito, vino in celó posodo ter vzeli 30.000 dukatov, ki so bili v monasterskem samostanu shranjeni. Sedaj je bilo jasno, da se Akvileja ne bode mogla dolgo več Benečanom ubraniti. Ker ni bilo od nikoder upati nobene pomoči, predalo se jim je mesto 5. avgusta 1420. proti temu, da mu je republika obečala, spoštovati stare njegove pravice, vzdržavati navadne sejme, ne nakladati nikakešnih novih davkov, i. t. d. Kakor je že bilo omenjeno, prepustili so Benečani po pogodbi l. 1445. zopet patrijarhu navidezno gospodstvo čez Akvilejo in njeno okolico.

Beneška okupacija je bila za Akvilejo nov smrten udarec; ne le da je izgubila sedaj vso neodvisnost svojo, nego tudi zato, ker so dobička željne Benetke v druge, njim priročnejše luke in trge potegnile vso trgovino. Tako se je tudi tu izpolnilo, kakor tolikrat v zgodovini, da je hči mater svojo izpodkopala in napósled po polnem uničila.

V Akvileji ni bilo mogoče več prebivati. Celó nune benediktinskega samostana sv. Marije (sedaj Monastero), ki je imel premnogo posestev po vsem Furlanskem in Slovenskem ter je od l. 1398. užival neposredno obrambo papeško, pritoževale so se neizrečeno o nezdravem zraku v Akvileji, trdeče, da ob letnem času ni mogoče živeti v tem mestu ali njeni okolici. Zato usliši papež Martin V. njih prošnjo in jim dovoli (okoli l. 1429.), da se smejo vsako poletje preseliti v Čedad v samostan sv. Klare, ki je bil pridružen njih akvilejskemu samostanu. To preseljevanje se je godilo vsako leto z veliko svečanostjo in knežjim bleskom. Duhovniki, uradniki in vojaki so spremljevali nune tja in nazaj, da se jim ni nič žalega zgodilo.

V prvi benečanski vojski premagajo avstrijski vojskovodje tudi Akvilejo in njeno okolico (l. 1510.), ki je tako stalno prišla pod avstrijsko vlado. Zaradi tega določi patrijarh Grimani konečno, naj bode odslé Videm patrijarška prestolnica, kakor je bilo to že več stoletij v navadi. Tudi umeščenje in intronizacija patrijarhova se odslé ni več obhajala v Akvileji, nego samó v Vidmu. Avstrija je zvesto spoštovala patrijarhove pravice do Akvileje, t. j. da sme v nji ali njeni okolici stanovati in vso duhovsko oblast zvrševati. K akvilejski okolici spadale so vasi in kraji: Ruda, Visco, Villa Vicentina, S. Nicoló di Levada, Fiumicello, Ajello, Topogliano, Joaniz, S. Vito in napósled posestva Marijinega samostana v Akvileji, t. j. Monastero, Cervignano, S. Martino in Terzo. Vsa ta okolica je obsezala 163,5 km².

Čeravno je patrijarh stanoval v Vidmu, vendar je bivala večina kanonikov še vedno v Akvileji. Ti pa so bili sami Benečani in skazovali so se za najhujše sovražnike Avstriji. Ko so Benečani l. 1542. zopet osvojili bližnji Marano, trudili so se kanoniki tudi Akvilejčane izneveriti Avstriji. Ali ljudstvo jih ni hotelo poslušati in zato vsi kanoniki zapustijo v jezi svoji Akvilejo, da je ljudstvo ostalo brez duhovne tolažbe.

Avstrija je bila ustanovila v Akvileji posebno glavárstvo, katerega namen je bil zlasti varovati mejo proti Benečanom. To glavárstvo je bil zastavil nadvojvoda Karol l. 1573. občini akvilejski. Ko je cesar Leopold I. ustvaril novo pokneženo grofijo gradiščansko, pridružil mu je tudi poglavárstvo akvilejsko (1647—1717). Namestu knezov Eggenbergov pa je vladal skoraj ves čas gradiščansko grofijo Fran Ulrik grof Thurn († 1695). Temu modremu vladalcu in spretnemu politiku je bil dovolil papež Aleksander VII., naj bodo vsi kanoniki, ki se bodo birali v tistih mesecih, kadar ima papež pravico deliti kanonikat, samó avstrijski podložniki. Ali temu so se zeló upirali samopridni Benečani, čeravno navadno brez uspeha.

Ob času vojne za španjolsko nasledstvo prišel je l. 1703. oddelek španjolsko-francoskega brodovja na akvilejsko obalo in izkrcal je na suho vojniki, ki so Akvilejo premagali in jo oplenili. Ko so bili ti nadlegovalci pregnani, upali so Akvilejčani, da se popne njih mesto zopet do nekdanje slave in moči. Avstrijska vlada se je namreč takrat posvetovala, kje naj bi utemeljila veliko kupčijsko lukó na jadranskem morji. Predlagala so se tri mesta za to najsposobnejša, t. j. Akvileja, Devin in Trst. Ali ker sta bili prvi dve preblizu beneške meje, odločila se je vlada na zadnje (l. 1719.) za Trst, boječ se neprestanih vznemirjevanj in napadanj od Benečanov, ki so zmatrali vso trgovino na jadranskem morji za svoj monopol. Tako je izgubila Akvileja za vse čase nado, da bi se še kedaj povzdignila do nekdanje svoje trgovinske važnosti.

Vsi pametni Akvilejčani so uvideli, da je njih mesto za bodočo zgodovino mrtvo, da se nimajo več v bodočnost ozirati, ampak nazaj na slavno preteklost svojo. Začeli so pregledovati in preštrevati spomenike nekdanje slave svoje, zbirati in varovati jih, da bi vsaj ti potomcem pričali, kaj je bila nekdanj Akvileja. Prvi, ki je začel akvilejske nadpise in spomenike nabirati, bil je kanonik Domenik Bertoli. L. 1720. je uzidal mnogo nadpisnih kámenov v kanoniko svojo ter dal njih podobe natisniti s premnogimi drugimi vred v knjigi „Antichità di Aquileja“ (nekateri teh nadpisov so bili že Fabretti, Muratori in drugi

objavili). Od takrat se je število v Akvileji in njeni okolici najdenih napisov tako pomnožilo, da jih je Mommsen v svojem „Corpus Inscriptionum“ že 1032 objavil. Pozneje pa sta jih prinesla lista „Ephemeris epigraphica“ in „Archeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich“ izvestno še vsak več nego sto.

Poslednji dan akvilejske zgodovine je napočil, ko je papež Benedikt XIV. 6. julija 1751. preklical in zatrl akvilejski patrijarhat. Ob enem je papež odvzel nekdanji patrijarški baziliki M. D. v Akvileji nje značaj stolne cerkve, lišil jo celó župnijskega dostojanstva in župnijskega pastirstva ter jo podredil novo imenovani župnijski cerkvi sv. Ivana na trgu, tako da je ta postala župnijska cerkev za svoje in za podložnike poprejšnje stolne cerkve. Ta pa naj bi za večne čase ostala podložna samo papežu in popolnoma neodvisna od goriškega nadškofa.

Skozi 1933 let se je sukala vsa goriška in velik del slovenske zgodovine okoli imena „Akvileja“. L. 1751. pa je to ime utihnilo v svetovni zgodovini, in še v domači, krajni se le redko kedaj čuje.

Vinko.

Spisal Jos. Starè.

VIII.

Na južni strani zlate Prage se vzdiguje strmo nad bregom Vltave visoka pečina, a močno zidovje, s katerim je okoli in okoli zagrajeno, kaže ti že od daleč, da je tu vojaška trdnjava. Kdor pa je le nekoliko pogledal v preteklost naroda češkega, ta bo žalostno vzkliknil: „To je Višehrad!“ — Pa zakaj žalostno? Zato ker se bode spomenil tolike minule slave. Tu gori je nekdanj vladala modra Libuša ter položila osnovni kamen praškemu mestu; tu gori sta vzprejela Bořivoj in Ljudmila slovenskega apostola svetega Metoda, ko je prišel oznanovat nauk Kristov; ob ti pečini se je tolikokrat razbila sovražna sila, ki je hotela zatreti svobodo in samostalnost naroda češkega. Toda kdo bi naštel vse, kar pravljica in zgodovina vesta povedati o pečini višehradski! In o vsi ti slavi priča danes samó še stara cerkev, ki pa tudi ne kaže več nekdanjega lica svojega. Ni brez pomena, da je za to cerkvijo, na mestu, kjer je nekdanj bilo toliko bujnega življenja, da je tu danes